

Проф. др Светислав Пауновић¹, редовни професор

Универзитет Унион, Београдска банкарска академија, Београд

Ма Маја Димић², асистент

Универзитет Унион Никола Тесла, Факултет за манаџмент,
Сремски Карловци

ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ ЦЕНТРАЛНЕ И ИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ У УСЛОВИМА КРИЗЕ

САЖЕТАК: Овај рад представља приказ економског развоја региона централне и источне Европе (ЦИЕ) у условима кризе. Колапс америчког финансијског тржишта негативно је утицао на глобални економски систем и финансијску стабилност у протеклих неколико година. Криза се пренела са финансијског на реални сектор, а последице су осетиле како земље које су директно учествовале у ризичним трансакцијама, тако и земље у региону ЦИЕ које су биле погођене одливом капитала, смањеном тражњом, падом страних директних инвестиција и смањеним обимом извоза. Регион се суочио са кризом, која је додатно продубила већ постојеће диспропорције у привреди. У раду су коришћени кључни макроекономски показатељи, анализирана економска кретања у региону ЦИЕ у периоду од 2008. до 2013. и дате процене будућег развоја.

Кључне речи: економски развој, централна и источна Европа, макроекономски показатељи, светска економска криза.

1 svetislav.paunovic@bba.edu.rs

2 maja.dimic@famns.edu..rs

УВОД

Колапс америчког финансијског тржишта протеклих година негативно је утицао на глобални економски и финансијски систем. Средином 2007. године уочени су први знаци турбуленција на тржишту некретнина у Сједињеним Америчким Државама (Барјактаровић и др., 2012, стр. 75). Експанзивни раст проузроковао је стварање препумпаног финансијског „балона”, чије је „пуцање” довело до појаве светске економске кризе. Настанку, а затим и развоју финансијске кризе у Сједињеним Америчким Државама допринело је пуштање тржишта да само реши кризу коју је изазвало. У другој половини 2008. године, са сломом субпримарног и другогоразредног хипотекарног тржишта (које је главни узрочник настанка кризе), наступила је рецесија на америчком финансијском тржишту. Након ескалирања, криза је поред финансијског захватила и реални сектор како земаља које су директно учествовале у ризичним трансакцијама, тако и држава које је индиректно погодио одлив капитала, пад тражње, смањење страних директних инвестиција и извоза. Смањење расположивих финансијских средстава, које је последица пада ликвидности у свету, утицало је на поскупљење слободних новчаних средстава и довело до успоравања привредног развоја.

Када је реч о региону централне и источне Европе (ЦИЕ), убрзан економски раст, у годинама пре наступања финансијске кризе, био је заснован на предимензионираној јавној и личној потрошњи и експанзији агрегатне тражње. У том контексту, привреде земаља региона ЦИЕ су биле изложене интерној привредној кризи која потиче из економске трансформације, макроекономске нестабилности, лошег руковођења привредом од стране влада, али и политичких разлога, као што су ратови, санкције и слично (Јаћимовић и др., 2013, стр. 3).

Основни структурни проблем земаља у региону ЦИЕ је постојање ресурсног јаза који се манифестује у већој потрошњи роба и услуга од њихове производње. Национална агрегатна тражња перманентно је већа од понуде, а ресурсни јаз финансира се издашним приливом дознака и страног капитала (Аџић, 2009, стр. 566). Преливање кризе на релани сектор успорио је привредну активност. Поскупљење кредита, смањење прилива *greenfield* инвестиција, као и смањење прихода од приватизације, проузроковало је драстично смањење спољних извора финансирања, буџетског и спољнотрговинског дефицита (Стефановић и др., 2009, стр. 19). Последице свега претходно наведеног су пад животног стандарда и пораст стопе сиромаштва.

Земље ЦИЕ индиректно су осетиле домино ефекат глобалне финансијске кризе који се из економски развијених земаља у регион прелио кроз четири канала (Бартлет и др., 2011, стр. 12):

- банкарски сектор – банке у већинском страном власништву (матиче из Европске уније) транслирале су проблеме недостатка кредитног потенцијала на регион (ћерке компаније);
- стране директне инвестиције – забележен је тренд смањења прилива страних директних инвестиција, које је варијало од земље до земље;
- тржиште рада – смањење тражње за радном снагом како на кључним економским тржиштима тако и у региону;
- спољна трговина – умањена економска моћ кључних економских тржишта резултирала је падом тражње на глобалном нивоу, што је директно утицало на смањење обима извоза у земљама региона.

Кључне последице кризе у региону ЦИЕ огледају се у повећању нивоа неликвидности, расту спољнотрговинског дефицита, великом броју финансијских институција које су из финансијских разлога напустиле тржиште, смањеном приливу страних директних инвестиција, као и хиљадама људи који су остали без радног места (што је резултовало повећањем стопе незапослености).

ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Аутори у раду полазе од економске мисли која прихвата становиште да између текућих дешавања у савременим привредама и развоја економске теорије постоји каузална веза. Међутим, данас се у економском систему може уочити присуство све већег раскорака и разлика између реалности и владајуће теоријске парадигме. Будући да је ова појава честа у условима светске економске кризе и рецесије, неопходна је адекватна модификација исте као и њено прилагођавање тренутним околностима. Текућа економска криза је покренула питање валидности неокласичне парадигме, доказујући да је „невидљива рука” тржишта нестала, при чему је „видљива рука” државе све присутнија. Из тог разлога, економски аналитичари се интензивно баве узроцима који су довели до актуелне кризе, као и могућим путевима којим ће се даље кретати главни ток економске теорије. (Марјановић, 2010, стр.19)

Нобеловац Џозеф Штиглиц наводи пет момената који су довели до првог таласа најновије кризе (Унковић и др., 2010, стр. 160):

- прекомерно штампање новца и дерегулација;
- рушење граница између комерцијалних и инвестиционих банака;
- смањење пореза богатим Американцима;
- фалсификовање извештаја компанија;
- „трансфузија крви пацијенту који крвари”.

Бланшард (2009), поред пада цена некретнина у Сједињеним Америчким Државама, наводи још четири узрочника светске економске кризе:

- потцењивање ризика садржаног у новоемитованој активи;
- непредвидивост утицаја новоемитованих хартија од вредности на билансе финансијских институција;
- интерконекција финансијских институција унутар и између земаља;
- висок ниво леверица финансијских институција као целине.

Економије земаља у региону ЦИЕ, а посебно реални сектор, су много више погођени економском кризом протеклих година, него што то показују званични статистички подаци (Савић и др., 2012, стр. 107). Криза је изазвала пад макроекономских агрегата и погоршавање кључних економских индикатора (Грубишић и др., 2012, стр. 203):

- успоравање привредног развоја (смањење нивоа бруто домаћег производа);
- повећаног одлива капитала (смањује се расположивост кредита и поскупљује задуживање);
- мањи прилив страног капитала и инвестиционих улагања (обим страних улагања се смањује у кризним ситуацијама);
- смањене доступности финансијским средствима (отежан је приступ финансијској активи);
- смањење обима извоза (успоравање светског раста утиче и на смањење увоза из земаља ЦИЕ), спољнотрговинске размене као и промета у трговини на мало;
- отежана наплата потраживања (повећава се проценат кредита у доцњи);
- повећање неликвидности финансијског сектора;
- раст спољног дуга;
- опадање индустријске производње;

- пад грађевинске активности;
- висок ниво инфлације;
- повећање стопе незапослености;
- смањење реалних просечних плата.

Са друге стране, постоје аутори који сматрају да је, за разлику од развијених европских привреда, у региону ЦИЕ ризик губитка капитала у финансијском сектору минималан, јер су пласмани у том сектору били неризични (потрошачки кредити, хипотекарни кредити и кредити привреди). (Голубовић, 2009, стр. 488)

Постоји више релевантних индикатора за утврђивање изложености кризи и способности економије да се избори са текућим финансијским проблемима. У даљем тексту, кроз анализу кључних макроекономских показатеља (брutto домаћи производ- БДП, ниво страних директних инвестиција - СДИ, спољнотрговински дефицит и стопа незапослености) приказаћемо привредна кретања код групе земаља ЦИЕ³ и то у: Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини, Албанији, Македонији, Бугарској, Румунији, Мађарској и Црној Гори.

АНАЛИЗА ТRENДА БРУТО ДОМАЋЕГ ПРОИЗВОДА

Ниска стартна основа почетком и крајем деведесетих година XX века, као и субвенционисање државних и друштвених предузећа само су неки од разлога експанзивног привредног раста у земљама ЦИЕ. Земље у региону су спровеле значајне економске реформе у складу са одабраним моделом приватизације друштвеног капитала, стратегијом привлачења страних инвестиција и по основу тих реформи, јачао је приватни сектор који је носиоца убрзавања привредног раста, повећања извоза и повећања животног стандарда становништва (Ђорђевић и др., 2010, стр. 22).

Неколико година пре почетка светске економске кризе земље ЦИЕ су забележиле солидан раст бруто домаћег производа (БДП). У периоду пре наступања финансијске кризе једина држава која је успела да оствари дво-

3 Према методологији класификовања коју Међународни монетарни фонд користи у својим извештајима, у групу земаља централне и источне Европе (ЦИЕ регион) сврстане су следеће земље: Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Хрватска, Мађарска, Литванија, Летонија, Македонија, Црна Гора, Пољска, Румунија, Србија, Косово и Турска.

цифрени БДП била је Црна Гора (10,7% у 2007. години), док су преостале земље региона забележиле привредни раст у просеку око 5%. У периоду 2005-2008. година државе региона су из године у годину остваривале БДП у нивоу просека земаља у региону. Изузетак је била Мађарска, која је у посматраном периоду бележила три до пет пута нижи БДП од просека региона ЦИЕ.

Са почетком финансијске кризе у 2008. години код свих земаља (изузетак је Румунија) се примећује успоравање и осетан пад привредне активности. Највеће смањење БДП забележено је у Црној Гори (са 10,7% на 6,9%), Албанији (са 7,5% на 3,3%) и Хрватској (5,1% на 2,1%), док је код осталих земаља присутно умереније смањење.

Као и код највећег броја европских земаља, тако је и у региону ЦИЕ, 2009. година запамћена по најнижим стопама привредног раста. Статистички приказ Међународног монетарног фонда (ММФ) показује да је на нивоу целог региона, за само две године, дошло до успоравања привредне активности за чак 6,7 п.п. (у 2008. години 3,1% у 2009. години -3,6%). Код свих земаља (са изузетком Албаније) забележен је пад привредне активности, при чему су Хрватска, Мађарска и Румунија предњачиле у „црвеној зони” остваривши најнижи ниво БДП.

Табела 1. Стопе раста БДП (у %) у земљама ЦИЕ

	Остварено					Процена		
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2018
Србија (без Косова)	3,8	-3,5	1,0	1,6	-1,8	2,0	2,0	3,0
Хрватска	2,1	-6,9	-2,3	0,0	-2,0	-0,2	1,5	2,5
Босна и Херцеговина	5,6	-2,9	0,7	1,3	-0,7	0,5	2,0	4,0
Црна Гора	6,9	-5,7	2,5	3,2	0,0	1,2	2,0	2,2
Македонија	5,0	-0,9	2,9	2,9	-0,3	2,0	3,1	4,2
Румунија	7,3	-6,6	-1,1	2,2	0,3	1,6	2,0	3,5
Бугарска	6,2	-5,5	0,4	1,8	0,8	1,2	2,3	3,5
Мађарска	0,7	-6,7	1,2	1,7	-1,7	0,0	1,2	1,6
Албанија	7,5	3,3	3,5	3,0	1,3	1,8	2,5	2,5
Централна и источна Европа	3,1	-3,6	4,6	5,2	1,6	2,2	2,8	3,8

Извор: Међународни монетарни фонд, Економски преглед, април 2013, <http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=29>

Први наговештаји постепеног превазилажења рецесије су видљиви у 2010. години када је примећен излазак из негативне зоне (изузетак су Хрватска и Румунија које су имале пад привредне активности, али знатно

мањи у поређењу са претходном годином). Највећи напредак у борби против економске кризе оствариле су Мађарска, Црна Гора и Бугарска. У 2011. години није било битнијих промена. Привредни раст у региону је остао на нивоу из 2010. године, при чему ниједна анализирана земља није достигла просек региона који је износио 5,2%.

Почетком 2012. године у Еуро зони се јавља други талас економске кризе, који се прелио и на регион. Нови талас рецесије земље ЦИЕ дочекале су потпуно неспремно, јер је финансијски и привредни систем био веома ослабљен првим таласом. Посматрано на нивоу региона, ниво привредног раста достигао је пројектовани просек (1,6%). Међутим, уколико анализирамо БДП у свакој земљи посебно, можемо да приметимо да су једино Албанија, Румунија и Бугарска оствариле позитивне стопе раста, док су остале привреде остале у рецесији. У току 2012. године највише проблема са привредним растом имале су Хрватска, Србија и Мађарска. Тако је у Србији, пад БДП у наведеном периоду био последица велике суше, која је имала утицај како на остварени ниво приноса у пољопривреди тако и на раст и развој прехранбене индустрије.

НИВО СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА

Познато је да је регион, имајући у виду ситуацију деведесетих година прошлог века, касније започео процес реформи у поређењу са другим земљама у транзицији. Иако је крајем XX века инвестициона клима у земљама ЦИЕ побољшана, регион је у поређењу са економски развијенијим државама Европске уније привукао релативно мало нових страних директних инвестиција (СДИ). Чињеница је да СДИ, као један од кључних фактора економског развоја држава у процесу транзиције, утичу на привредни развој и њен константан и динамичан раст. Ова финансијска улагања су допринела формирању домаћих инвестиција, трансферу технологије, олакшале су приступ страним тржиштима, ојачале приватни сектор, допринеле развоју тржишне економије и елиминисању макроекономских неравнотежа наслеђених из претходног планског система (Јаћимовић и др., 2007). Земљама у региону потребне су СДИ које су главни покретач у процесу економског раста. Поред ниског нивоа СДИ, земље ЦИЕ се сучавају и са недостатком: домаће штедње из које би требало самостално да финансирају развој, савремених технологија као и одговарајућих знања из области менаџмента.

Експанзија прилива СДИ у региону ЦИЕ забележена је у периоду 2005-2007. година. Ови инвестициони приливи имали су позитивне ефекте на економску и политичку ситуацију у региону. У посматраном периоду највећи ниво СДИ забележен је у Хрватској, земљи са највећим потенцијалом у региону. Црна Гора је привукла највиши ниво СДИ по глави становника у Европи.

Регион ЦИЕ у великој мери зависи од прилива страног капитала, а током кризе стране компаније су отказале реализацију многих пројеката, па чак и повукле капитал који је краткорочно био инвестиран (Јаћимовић и др., 2013, стр.5). Овај тренд је настављен, што је и разумљиво, будући да је економски раст региона успорен и да је присутан дефицит ликвидних средстава. Прекретница у акумулацији страних директних инвестиција је била 2008. година. Смањење прилива инвестиција погодило је већину земаља у региону у трећем кварталу 2008. године. Неке земље, попут Албаније и Црне Горе, успеле су да остваре раст прилива у 2009. години, док је највеће смањење забележено у Хрватској где је ниво СДИ преполовљен у поређењу са 2008. годином.

Ниво СДИ у земаљама ЦИЕ је стабилизован до 2011. године, када је и удвостручен у Србији и Македонији. Сектори који су довели до овог повећања су аутоиндустрија и финансијско посредовање. У првој половини 2012. године ниво СДИ у Србији је драстично смањен због негативних утицаја другог таласа економске кризе у Европској унији, високог стока у 2011. години као и значајних одлива из Србије. Поред Србије, пад СДИ је забележен у Хрватској, Македонији и Албанији. Ипак, група земаља је успела да се избори са негативним ефектима кризе у Евразони. Тако су Мађарска, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Румунија и Бугарска до септембра 2011. повећале ниво СДИ. У 2013. години највећи прилив СДИ остварен је у Румунији, Бугарској и Албанији (2.713 милиона евра, 1.229 милиона евра и 950 милиона евра, респективно).

Табела 2. Стране директне инвестиције, у милионима евра

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Србија (без Косова)	2.018	1.410	1.003	1.949	274	700
Хрватска	4.192	1.875	326	1.087	1.066	700
Босна и Херцеговина	725	361	174	313	493	300
Црна Гора	625	944	574	401	474	400
Македонија	400	181	160	337	72	200
Румунија	н.а	н.а	2.227	1.798	2.127	2.713
Бугарска	н.а	н.а	1,152	1,314	1,479	1.229
Мађарска	н.а	н.а	1.626	3.771	10.478	-2.000

Албанија	675	698	793	745	745	950

Извор: Бечки институт за проучавање међународне економије, <http://data.wiiv.ac.at/annual-database.html>

У региону ЦИЕ највеће учешће страних директних инвестиција у 2008. години имао је финансијски сектор (30%). Најатрактивнија улагања за стране инвеститоре била су у банкарски сектор на коме су извршена припајања домаћих банака (кроз приватизације), док су мање биле присутне *greenfield* инвестиције.

Западноевропске банкарске групације су последњих година у ЦИЕ оствариле експанзију што потврђује показатељ величина банкарске активе (или капитала) која се налази у власништву страних банака у односу на укупну активу (или капитал) банкарског сектора. У прилог овој тврдњи иде чињеница да је око 70% банкарског тржишта ЦИЕ тренутно под контролом страних банкарских групација. Како би остварили доминацију на тржишту и постали што конкурентнији, страни инвеститори су се опредељивали за улазак на финансијско тржиште нових чланица Европске уније. У Бугарској је 83% банкарског сектора у власништву страних инвеститора, као и у Румунији где у структури власништва аустријске банке учествују са 23%, грчке са 10%, а италијанске са 7%.

Светска банка је крајем децембра 2012. године у редовном економском извештају за југоисточну Европу најавила приватизације које се очекују у земљама западног Балкана. Неке од ових приватизација су већ реализоване (пример је *Jat Airways*, који је у августу 2013. године приватизован од стране *Etihad Airways*-а, који је откупио 49% власништва *Jat Airways*-а од Републике Србије, и преузео управљање компанијом на иницијални период од пет година).

Табела 3. Најављене приватизације у земљама западног Балкана

Земља	Компанија	Сектор/Делатност
Албанија	Четири мале хидроелектране; Албпетрол	Енергетика
Србија	Телеком Србија	Телекомуникације
	JAT Airways	Авио-транспорт
	Галеника	Фармацеутска индустрија
	Железара Смедерево	Челик
	РТБ Бор (делимично)	Рударство
Македонија	АД ОХИС	Хемијска индустрија
	ЕМО Охрид	Електронска индустрија

Црна Гора	Тутунски комбинат АД Прилеп	Дуванска индустрија
	11. октомври Еурокомполит Прилеп	Војна индустрија
	АД Монтецагро Подгорица	Транспорт и логистика
	Монтенегро Аирлинес АД Подгорица	Транспорт
	АД Контејнерски терминал и генерални терети Бар	Транспорт и логистика
	АД Зора Беране	Храна
	Јадранско бродоградилште АД Бијела	Бродоградња
	ХГ Будванска ривијера АД Будва	Туризам
	ХТП Улцињска ривијера АД Улцињ	Туризам
	Институт црне металургије АД Никшић	Металургија
Фабрика електрода Пива	Електроника	

Извор: Светска банка, Југоисточна Европа –редовни економски извештај бр. 3, стр. 34, 2012
http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/SEERER_3_Serbian_final.pdf

АНАЛИЗА СПОЉНОТРГОВИНСКИХ ТОКОВА

Пре наступања економске кризе 2008. године, земље ЦИЕ имале су веће стопе раста у међусобној робној размени него у размени са остатком света, пре свега земљама Европске уније. Највише користи од извозних токова у интрарегионалној трговини ЦЕФТА споразума имала је Хрватска, са учешћем од 40%. Ипак, иако је регионална трговина од великог значаја, главно извозно тржиште за све земље ЦИЕ је Европска унија (више од 50% укупног извоза, осим у случају Црне Горе). Управо ова извозна зависност региона представља један од канала преноса економске кризе из Европске уније на привреду земаља ЦИЕ.

У периоду 2008-2012. највећи обим извоза забележиле су Мађарска, Румунија, Бугарска и Хрватска, док је код Црне Горе, Албаније, Македоније и Босне и Херцеговине присутан најнижи ниво. Током светске економске кризе пад извоза земаља ЦИЕ, а нарочито земаља Балкана (Србија, Црна Гора, Хрватска, Албанија и Босна и Херцеговина) у друге земље овог региона је био мање изражен у поређењу са смањењем извоза у земље Европске уније. Извоз земаља Балкана у земље Европске уније опао је у просеку за 20% у 2009. години у поређењу са 2008. годином, са изузетком Македоније где је тај пад био израженији (25%).

Извоз је у другој половини 2011. године био додатно успорен због присуства слабе тражње у Евразони као и лоших временских (климатских) услова. Поред изузетно оштре зиме, главни разлог смањења обима извоза у целом региону је неповољна економска клима у Европској унији. Охраб-

рује податак да је код свих анализираних земаља (са изузетком Црне Горе) у 2012. години забележена већа стопа раста извоза од увоза, у поређењу са 2011. годином. Тако је у Србији стопа раста извоза била 7,2%, док је увоз повећан за 2,8%. Економски аналитичари Бечког института за проучавање међународне економије предвиђају да ће у наредним годинама код групе анализираних земаља бити присутан раст извоза. Тако је Србија у 2013. години лидер у региону (повећање за 60% у поређењу са 2012. годином), док је најмањи помак забележен код Бугарске, Хрватске и Албаније (2,8%, 3,7% и 5,5%, респективно).

Табела 4. Извоз робе и услуга, у милионима евра

	Остварено				Процена		
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Србија (без Косова)	10.170	8.461	10.060	11.471	12.300	19.500	15.100
Хрватска	19.843	16.315	17.713	18.801	19.100	19.800	20.900
Босна и Херцеговина	4.654	3.945	4.736	5.270	5.120	5.450	6.000
Црна Гора	1.201	977	1.104	1.324	1.420	1.570	1.730
Македонија	3.385	2.550	3.187	3.979	4.180	4.594	5.236
Румунија	42.407	36.152	43.962	52.383	54.700	61.100	68.100
Бугарска	20.558	16.615	20.726	25.637	24.700	25.400	27.200
Мађарска	85.847	70.702	83.598	92.557	99.600	110.400	122.300
Албанија	2.605	2.522	2.923	3.153	3.080	3.250	3.650

Извор: Бечки институт за проучавање међународне економије, <http://data.wiiv.ac.at/annual-database.html>

Када је реч о увозу, у посматраном периоду (2008-2011) највећи обим увоза забележиле су Мађарска, Румунија и Бугарска и Хрватска, док је код Црне Горе, Албаније, Македоније и Босне и Херцеговине присутан најнижи ниво увоза. Економски аналитичари Бечког института за проучавање међународне економије предвиђају да ће у наредним годинама код групе анализираних земаља бити присутан раст увоза, што не треба да забрињава будући да ће стопе извоза бити на приближно истом или вишем нивоу. Изузетак је Србија, у којој се за 2014. годину прогнозира пад извоза за 22% и раст увоза за 8%.

Табела 5. Увоз робе и услуга, у милионима евра

	Остварено				Процена		
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Србија (без Косова)	19.392	13.982	15.284	17.322	17.800	19.100	20.600
Хрватска	23.624	17.845	17.717	18.751	18.800	19.150	20.100
Босна и Херцеговина	8.812	6.792	7.402	8.355	8.390	8.800	9.420

Црна Гора	2.880	1.949	1.960	2.099	2.340	2.450	2.680
Македонија	5.138	4.093	4.605	5.563	5.633	6.200	7.102
Румунија	60.820	43.311	51.147	62.200	63.100	69.400	78.200
Бугарска	27.847	19.491	21.474	25.323	25.350	26.500	28.900
Мађарска	85.520	66.347	77.453	85.286	91.100	100.300	110.700
Албанија	4.967	4.652	4.773	5.260	5.210	5.550	6.150

Извор: Бечки институт за проучавање међународне економије,
<http://data.wiiv.ac.at/annual-database.html>

Све анализирани земље (изузетак је Мађарска) суочене су са великим неравнотежама спољнотрговинског биланса, јер са већином спољнотрговинских партнера остварују дефицит у размени (Јаћимовић и др., 2013, стр. 3).

Графикон 1. Спољнотрговинска размена, у милионима евра

Извор: Бечки институт за проучавање међународне економије,
<http://data.wiiv.ac.at/annual-database.html>

У периоду 2008-2012. највећи спољнотрговински дефицит забележила је Румунија (у 2008. години, 18,5 милијарди евра), док је највећи суфицит имала Мађарска (8,5 милијарди евра, у 2012. години). Статистичке анализе Бечког института за проучавање међународне економије показују да ће у 2014. години Мађарска и Хрватска бити једине земље у региону чији ће обим извоза бити већи од нивоа увоза, док се код осталих земаља прогнозира стагнирање или повећање спољнотрговинског дефицита.

НИВО (НЕ)ЗАПОСЛЕНОСТИ

Светска економска криза последњих пар година уздрмала је цео свет и интензивирала негативне факторе функционисања тржишта рада, а самим тим повећала и рад на црно у земљама централне и источне Европе. Спроведена анализа Светске банке указује да је у сектору сиве економије у Србији током 2010. на црно било ангажовано између 650.000 и 700.000 радно активног становништва. У Босни и Херцеговини се бележи значајан пораст „сиве зоне” економије, која се креће у распону од 33% до 50% регистроване економске активности. Црна Гора се суочава са повећаним обимом нерегистроване запослености. Према истраживању радне снаге из 2007. године, 22,6% укупног броја запослених су радили у „сивој зони” економије.

На основу објављених података Бечког института за проучавање међународне економије можемо анализирати позицију Србије у односу на суседне државе. У земљама ЦИЕ смањење стопе запослености примећено је већ у 2009. години (изузетак је Бугарска са стопом раста од 3,1%). Највећи пад запослености оствариле су: Румунија (5,2%), Босна и Херцеговина (4,3%), а следиле су их Србија (3,6%) и Мађарска (2,3%). Подаци у табели 6 приказују стопе незапослености у периоду 2010-2012. године као и процену креатања незапослености до 2015. године.

Табела 6. Стопа незапослености у земљама ЦИЕ

	Остварено			Процена		
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Србија (без Косова)	19,2	23,0	24,0	25,0	25,0	25,0
Хрватска	11,8	13,5	15,8	17,5	17,0	17,5
Босна и Херцеговина	27,2	27,6	28,0	28,0	28,0	27,0
Црна Гора	19,6	19,7	19,7	20,0	19,0	19,0
Македонија	32,0	31,4	31,0	31,0	31,0	30,0
Румунија	7,3	7,4	7,0	7,0	7,0	6,5
Бугарска	10,2	11,2	12,3	12,5	12,0	11,5
Мађарска	11,2	10,9	10,9	11,0	10,8	10,6
Албанија	14,2	14,3	14,0	14,0	13,0	13,0

Извор: Бечки институт за проучавање међународне економије,
<http://data.wiiv.ac.at/annual-database.html>

Са другим таласом економске кризе у региону ЦИЕ наставља се тренд повећања стопе незапослености. Македонија са 31%, Босна и Херцеговина са 28% и Србија са 24% представљају екстремне случајеве у Европи када је у питању ниво незапослености у 2012. Години. Према анализама објавље-

ним у публикацији Светске банке *Индикатори светског развоја*, мали број земаља у свету има стопу незапослености изнад 25%. Од почетка светске економске кризе па до краја 2012. године у Србији је 680.000 људи (или 30% радно способног становништва) остало без посла. Стопа незапослености у Србији је у 2013. године премашила 25%, при чему је стопа незапослености младих износила око 50%. Процене експерата су да се и у наредних неколико година не очекују битније промене на тржишту рада у земаљама региона ЦИЕ.

У стварности већег броја земаља ЦИЕ имамо ситуацију да раст економије базиран на новим инвестицијама није довољан да продуктивно апсорбује контингент радно способне популације. Поред тога, са друге стране, све је присутније и мишљење да образовни систем не производи људске ресурсе који, својим знањима и вештинама, могу да се боре са изазовима окружења као и да креирају позитивне промене у пословном свету. На делу имамо комплексну коегзистенцију кризе незапослености и кризе образовања које иду руку под руку и које заправо представљају две стране исте медаље. У том контексту и конкретне мере које треба да допринесу решавању проблема незапослености морају више да буду фокусиране на унапређења образовног система.

ЗАКЉУЧАК - ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ

И поред чињенице да су многе државе битно и суштински редефинисале своје економске политике као одговор на нове изазове окружења и успоравање глобалног привредног развоја, економска криза је имала и још увек има негативне ефекте на привредна кретања земаља региона ЦИЕ.

У борби против негативних ефеката кризе, групи анализираних земаља у региону ЦИЕ озбиљне препреке представљају следећи фактори:

- успорена привредна активност;
- недовољна развијеност индустријског сектора;
- смањен прилив страних директних инвестиција;
- мањак ликвидних средстава;
- константан спољнотрговински дефицит;
- недовољна искоришћеност извозних потенцијала;
- пад обима извоза и увоза;

- повећање нивоа незапослености.

Аналитичари ММФ-а предвиђају да ће све земље региона ЦИЕ остварити раст БДП у наредним годинама при чему се најдинамичније повећање привредне активности очекује у 2018. години (3,8% на нивоу региона). Опоравак у Србији би требало да буде подстакнут повећањем индустријског извоза. У случају Црне Горе, Румуније и Босне и Херцеговине предвиђа се умерени опоравак, док се за Албанију и Бугарску прогнозира раст БДП-а по сличној или незнатно вишој стопи у поређењу са претходним годинама.

Поред хронично ниског нивоа СДИ, који је у великој мери последица још увек недовољно стимулативног пословног амбијента за инвестирање, земље региона ЦИЕ се суочавају са недостатком домаће штедне из које би требало самостално да финансирају развој.

У контексту спољно трговинских кретања, треба напоменути да је у поређењу са земљама чланицама Европске уније, већина земаља ЦИЕ недовољно развијена и да располаже са релативно скромним развојним потенцијалима који у великој мери производе увозну зависност. Додатно, група анализираних земаља недовољно користи своје извозне потенцијале, извози мањи обим производа/услуга од реалних економских могућности, при чему у структури извоза доминирају производи са малом новододатом вредношћу. Са негативним ефектима економске кризе могу да се изборе једино извозно оријентисане економије, и у том контексту регион ЦИЕ би требало да оствари континуиран и динамичан привредни раст заснован на повећању обима извоза и јачању конкурентске позиције на светском тржишту. Управо овај моменат је, у најновијим стратегијама развоја до 2020. године које су припремиле поједине земље региона ЦИЕ, препознат као кључни фактор за одржавање макроекономске стабилности.

Незапосленост је сигурно највећи изазов са којим ће се већина земаља ЦИЕ борити у једном релативно дужем временском периоду. Иако овај проблем има различити интензитет у појединим земљама, заједничко им је да ће у борби против незапослености све више бити потребан нови модел образовне политике који ће подићи ефикасност и ефективност целокупног образовног система у функцији бржег економског развоја.

SUMMARY

ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE CENTRAL AND EASTERN EUROPE IN TIMES OF CRISIS

This paper presents an overview of the economic development of the Central and Eastern Europe (CEE) region in times of crisis. In recent years, the global economic and financial systems were negatively affected by the collapse of the American financial markets. The crisis was translated from financial to industrial sector. The biggest impact was felt in countries that were directly involved in risky transactions, as well as in other countries of CEE region that were hit by capital flight, falling demand, and reduced foreign direct investments and exports. The Region is faced with the crisis, which has expanded the already existing imbalances in the economy. Having in mind that the economic development is affected by various factors, the authors use different macroeconomic indicators and analyze development performances of the CEE region in the period 2008-2013, as well as the perspective of its future growth.

Keywords: economic development, Central and Eastern Europe, macroeconomic indicators, world economic crisis

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аџић, С., Економска политика у условима глобалне депресије и финансијске кризе- студија случаја за Србију, *Економија*, Вол. 16 (2), 2009, стр. 559-608.
2. Барјактаровић, Л., Пауновић, М., Banking sector in CEE countries and world economic crisis, *Valahian Journal of Economic Studies*, Vol. 2 (16), Issue 4, 2012, стр.75-82.
3. Барјактаровић, Л., Пауновић, М., Компаративна анализа банкарског сектора земаља централне и источне Европе са освртом на Србију, *Анали Економског факултета у Суботици*, Вол. 48, Но.28, 2012, стр.83-96.
4. Барјактаровић, Л., Пауновић, М., Јечменица, Д., Development of the banking sector in CEE countries – Comparative analysis, *Journal of Central Banking Theory and Practice*, Vol.2 No.1, 2013, str. 93-114.
5. Bartlett W., Prica I., 2011, The variable impact of the global economic crisis in South East Europe, *Ekonomski anali*, Vol. 56, No. 191
6. Бечки институт за проучавање међународне економије, <http://wiiw.ac.at/>
7. Blanchard, O., 2009, The perfect storm, *Finance & Development*, Vol.49, No.2, 2009.

8. Голубовић, Н., Анатомија глобалне финансијске кризе и импликације за земље Централне и источне Европе, *Економске теме*, Вол. 2, Економски факултет у Нишу, Ниш, 2009, стр. 471-491.
9. Ђорђевић, М., Веселиновић, П., Развојне карактеристике српске економије у периоду транзиције, *Школа бизниса*, Вол. 1, 2010.
10. Грубишић, З., Пауновић, М., Утицај макроекономских и социјалних фактора на развој банкарског сектора земаља централне и источне Европе у условима рецесије, *Финансије*, бр.1-6/2011, 2012, стр. 200-218.
11. Јаћимовић, Д., Бјелић, П., Марковић, И., Утицај светске економске кризе на међународне инвестиционе и трговинске токове у региону западног Балкана, *Економске теме*, Вол 51, Но.1, 2013, стр.1-20.
12. Јаћимовић, Д., Караџић, В., Калезић, З., The quality of Governance impact to the FDI inflow-Balkan Case in *Contemporary Challenges of Theory and Practice in Economics*. Belgrade: Faculty of Economics, 2007.
13. Марјановић Г., Утицај економске кризе на главни ток економске мисли, *Економски хоризонти*, 2010, бр.12
14. Међународни монетарни фонд, Економски преглед, април 2013, <http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=29>
15. Савић, Љ., Мићић, В., Индустрија Србије- други талас глобалне економске кризе, у *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, Економски факултет, Крагујевац, 2012.
16. Стефановић, Т., Голубовић, Н., Утицај глобалне финансијске кризе на финансијски и реални сектор Србије, *Економске теме*, Вол. 3, Економски факултет у Нишу, Ниш, 2009, стр. 15-29.
17. Светска банка, Југоисточна Европа – редовни економски извештај бр. 3, 2012, http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/SEERER_3_Serbian_final.pdf
18. Унковић, М., Милосављевић, М., Станишић, Н., *Савремено берзанско и електронско пословање*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2010.

